

MEĐUVRŠNJAČKO NASILJE NA OSNOVU RAZLIČITOSTI:

ISKUSTVA I PREPORUKE

Slobodanka Dekić

Sadržaj

Sarajevski otvoreni centar

www.soc.ba

www.lgbti.ba

Sarajevo, juni, 2018.

ISSN 2303-6079

PREDGOVOR	3
UVOD	5
SAŽETAK	7
VRŠNJAČKO NASILJE – DA LI GA PREPOZNAJEMO?	8
RODNO ZASNOVANO NASILJE I VRŠNJAČKO NASILJE NAD LGBT UČENICIMA_AMA	12
ODGOVOR INSTITUCIJA NA VRŠNJAČKO NASILJE	16
Državni nivo BiH: Planovi i protokoli bez strategije i implementacije	16
Republika Srpska: Od Protokola do mobilnih timova	19
Federacija Bosne i Hercegovine: U školama nema vršnjačkog nasilja?	21
NEVLADIN SEKTOR U PREVENICIJI I ZAŠTITI DJECE OD VRŠNJAČKOG NASILJA	25
ZAKLJUČAK	28
PREPORUKE ZA JAČANJE PREVENICIJE I ZAŠTITE OD VRŠNJAČKOG NASILJA, SA POSEBNIM FOKUSOM NA RODNO ZASNOVANO NASILJE I NASILJE NAD LGBT UČENICIMA_AMA	30
LITERATURA	32
O SARAJEVSKOM OTVORENOM CENTRU	34
O AUTORICI	35

Edicija Human Rights Papers Sarajevskog otvorenog centra
Broj publikacije 37

Naslov: Međuvršnjačko nasilje na osnovu različitosti:
iskustva i preporuke
Autorica: Slobodanka Dekić
Urednica: Emina Bošnjak
Lektura: Sandra Zlotrg
Prelom i dizajn: Dina Vilić
Izdavač: Sarajevski otvoreni centar, www.soc.ba
Za izdavača: Emina Bošnjak

© Sarajevski otvoreni centar

Publikacija je izrađena u okviru projekta “Smanjenje vršnjačkog nasilja u školama u Bosni i Hercegovini” koji finansijski podržava Ambasada Savezne Republike Njemačke u Bosni i Hercegovini. Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njezinih dijelova je poželjno, uz prethodno informisanje izdavača na office@soc.ba i saglasnost izdavača. Sadržaj ove publikacije je isključiva odgovornost autorice/izdavača i ni na koji način ne odražava nužno i stavove donatora.

PREDGOVOR

Sarajevskom otvorenom centru se već godinama sporadično javljaju učenice, učenici, roditelji čija djeca idu u osnovne ili srednje škole, ili treće osobe koje znaju da neko trpi nasilje od vršnjaka zbog svog rod-nog izražavanja ili, pretpostavljene ili stvarne, seksualne orijentacije. S obzirom na sve češće pozive koji su povezani sa vršnjačkim nasiljem, odlučile smo da se specifično i obuhvatnije pozabavimo ovim proble-mom, da uključimo stručne osobe iz različitih oblasti i da pokušamo da radimo na smanjenju nasilja u školama među djecom.

Radi se paralelno na nekoliko polja.

Napravljena je neformalna mreža terapeutkinja i terapeuta iz raznih krajeva Bosne i Hercegovine kojima se upućuju osobe koje se jave na broj telefona savjetovališta Sarajevskog otvorenog centra (062 123 561) i zatraže pomoć. U zavisnosti iz kog su kraja Bosne i Hercegovine djeca i roditelji, pozivi se dalje prosljeđuju stručnim osobama koje su im geografski blizu. U pitanju su terapeuti i terapeutkinje koje godi-nama rade sa djecom, pri različitim institucijama i organizacijama, i imaju veliko iskustvo u ovoj oblasti.

Organizovani su sastanci sa predstavnicama relevantnih institucija na različitim državnim nivoima u Sarajevu, Banjoj Luci, Bijeljini i Tuzli na kojima se razgovaralo o tome kako se oni bore s problemom vrš-njačkog nasilja. U pitanju su bile: Ministarstvo za obrazovanje, nau-ku i mlade Kantona Sarajevo, Prosvjetno-pedagoški zavod Kantona Sarajevo, Ombudsman za djecu Republike Srpske, Republički peda-goški zavod Republike Srpske, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeg-lice BiH, Centar za socijalni rad Tuzla, Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona, Centar za socijalni rad Bijeljina.

Urađena je ova analiza – koja je pred vama – u čijem je fokusu istraži-vanje o rodno zasnovanom vršnjačkom nasilju nad LGBTI učenicima i učenicama, koja po prvi put na jednom mjestu sistematizuje iskustva djece s vršnjačkim nasiljem, stav i rad nadležnih institucija na držav-nom i entitetskim nivoima vlasti, kao i iskustva nevladinih organiza-cija u borbi protiv ovog problema. Važan dio analize su preporuke za jačanje prevencije i zaštite od vršnjačkog nasilja, koje su proizašle iz svih sastanaka, radionica i intervjuja koje je istraživačica uradila to-kom prethodnih sedam mjeseci.

Održane su četiri dvodnevne radionice, tokom aprila i maja, na temu razmjene iskustava sa pedagozima, pedagoginjama, psiholozima,

psihologinjama i ostalim školskim osobljem osnovnih i srednjih škola u Tuzli i Bijeljini, kao i radionice sa roditeljima i nevladinim organizacijama u ova dva grada. Razgovaralo se o problemu rastućeg međuvršnjačkog nasilja na osnovu brojnih različitosti, sa posebnim fokusom na nasilje zasnovano na rodnom identitetu i pretpostavljenoj seksualnoj orijentaciji među djecom, te o tome kako škole, struka, roditelji i nevladine organizacije koje se bave djecom odgovaraju na taj problem, kako saraduju i šta predlažu kao sistemska rješenja. Još četiri ovakve radionice su planirane za septembar i oktobar u Sarajevu i Banjoj Luci. Voditeljice radionice su Belma Žiga, KBT i integrativna psihoterapeutkinja za djecu i adolescente, iz Fondacije Krila nade, i Slobodanka Dekić, istraživačica i autorica ove publikacije.

Za sve ovo vrijeme, od početka 2018. godine traje intenzivna javna kampanja o skretanju pažnje na problem vršnjačkog nasilja. Novinari_ke pišu istraživačke tekstove o različitim aspektima problema vršnjačkog nasilja, poznati bosanskohercegovački YouTube i Instagram influenceri_ke objavljuju svoje radove inspirisani problemom nasilja među djecom, a nekoliko televizija je napravilo priloge i emisije o ovoj temi.

Sve ove, i brojne druge aktivnosti Sarajevski otvoreni centar provodi kroz projekat „Smanjenje međuvršnjačkog nasilja“ za čiju smo realizaciju dobili svesrdnu podršku Ambasade Federalne Republike Njemačke u Bosni i Hercegovini.

Tim Sarajevskog otvorenog centra

UVOD

Krajem 2017. godine, Sarajevski otvoreni centar (SOC) je objavio rezultate analize o nasilju nad učenicima i učenicama koji se identifikuju kao lezbejke, gej, biseksualne, transrodne osobe (LGBT) u srednjim školama u BiH. Intervjui koji su rađeni sa LGBT srednjoškolicima u okviru analize, ali i dugogodišnje iskustvo SOC-a u radu sa LGBT zajednicom, ukazali su na to da je vršnjačko nasilje na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta/izražavanja u školama prije pravilo nego izuzetak. Pored toga što svakodnevno trpe nasilje od strane vršnjaka, gotovo svi intervjuisani učenici i učenicice su također ukazivale na to da su i profesori i drugo školsko osoblje često vinovnici ili nijemi posmatrači nasilja.¹

Vršnjačko nasilje nad LGBT učenicima ne može se posmatrati van šireg konteksta problema vršnjačkog nasilja u bh. školama. Nažalost, o tom problemu se u BiH nedovoljno govori u javnosti. Čini se da se, i pored brojnih dokumenata, protokola, propisa, u praksi zapravo radi nedovoljno i bez kontinuiteta na prevenciji vršnjačkog nasilja. Pitanje različitosti, i toga kako i da li prihvatamo različitosti u svojoj okolini, gotovo je nevidljivo u programima prevencije, kao i pitanje rodno zasnovanog vršnjačkog nasilja koje se uglavnom tretira kroz programe koje u pojedinim školama organizuju nevladine organizacije.

Ovaj izvještaj predstavlja rezultate mapiranja postojećih zakona, protokola, programa i praksi koje na temu vršnjačkog nasilja sprovode obrazovne institucije i nevladine organizacije, sprovedenog tokom 2017. i 2018. godine. Fokus je bio na četiri grada u Bosni i Hercegovini: Sarajevo, Banja Luka, Tuzla i Bijeljina.

Pored online prikupljanja relevantnih informacija i podataka, mapiranje je uključilo intervju sa predstavnicama obrazovnih institucija i onih koje se bave zaštitom dječijih prava (odjeljenje za djecu Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice i Institucije ombudsmana za ljudska prava BiH, centri za socijalni rad). O programima prevencije i praksama zaštite i reagovanja u slučaju vršnjačkog nasilja razgovarale smo sa školskim osobljem kao i predstavnicama lokalnih nevladinih organizacija. Kao i u prethodno pomenutom istraživanju, i u

¹ Slobodanka Dekić. „Kao da sam u zoološkom vrtu: Nasilje nad LGBTI učenicima i učenicama u srednjim školama u BiH“. Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, 2017. <http://soc.ba/kao-da-sam-u-zooloskom-vrtu-nasilje-nad-lgbti-ucenicima-i-ucenicama-u-srednjim-skolama-u-bih/>

ovom smo uključile učenike i učenice, kroz fokus grupu, kako bismo saznale više o njihovim iskustvima i razmišljanjima o problemu vršnjačkog nasilja.

Također, tokom aprila i maja 2018. organizovane su i četiri radionice u Bijeljini i Tuzli, za predstavnice_ke škola i obrazovnih institucija, nevladine organizacije i roditelje. Pojedini uvidi i komentari sa ovih radionica također su uvršteni u ovaj izvještaj. Ono što nam je posebno bilo važno da saznamo kroz intervju, ali i kroz radionice, jeste način na koji se pitanje različitosti, posebno kada su u pitanju različiti rodni identiteti i seksualne orijentacije, uključuju u programe prevencije, te kako se reagovalo u slučajevima kada su žrtve nasilja bila djeca koja su u tom smislu drugačija.

Nadamo se da će prikupljeni podaci, iskustva i preporuke koje se nalaze u izvještaju pomoći relevantnim akterima da unaprijede postojeće mehanizme zaštite i prevencije vršnjačkog nasilja, a posebno njihovu primjenu u praksi.

SAŽETAK

Iako u Bosni i Hercegovini postoji niz protokola, strategija, akcionih planova čiji je cilj prevencija i zaštita djece od vršnjačkog nasilja u školama, primjena ovih mjera u praksi je slaba. Pojedina istraživanja ukazuju na to da same škole i školsko osoblje nije u potpunosti upoznato sa sadržajem postojećih protokola za prevenciju vršnjačkog nasilja. Ne postoji sistematska evidencija slučajeva nasilja, niti zvanična statistika koja bi se odnosila na ovaj problem, tako da je nemoguće pratiti da li se, i koliko, vršnjačko nasilje u školama povećava ili smanjuje.

Iskustvo mladih ljudi koji su u srednjim školama, ili su tek završili srednju školu, jeste da se nasilje svakodnevno dešava. Žrtve su, obično, djeca koja su na bilo koji način drugačija od ostalih i koja nemaju samopouzdanja. Prezasićenost radionicama na temu vršnjačkog nasilja je evidentna kod njih, ali ono što nedostaje jeste razgovor i odnos povjerenja sa profesori(ca)ma u školi.

Djeca koja pripadaju ranjivim/manjinskim grupama, odnosno koja su na bilo koji način različita od ostale djece, ne spominju se eksplicitno u postojećim dokumentima. Kada se govori o uzrocima vršnjačkog nasilja, odnosno zbog čega je određeno dijete „izabrano“ kao žrtva nasilja, ne spominje se pitanje različitosti i kako se (ne) učimo da te različitosti prihvatamo kao pozitivnu vrijednost. Rodno zasnovano nasilje, u okviru koga treba posmatrati i nasilje nad LGBT djecom u školama, pitanje je kojim se (isključivo) bave nevladine organizacije kroz svoje aktivnosti u školama.

Istraživanja o problemu vršnjačkog nasilja, posebno njegovim specifičnim aspektima, kao što je rodno zasnovano nasilje, ili nasilje nad LGBT učenicama_ima, vrlo su rijetka – zapravo ih i nema. Stoga se nadamo da će ovaj izvještaj biti korisna osnova za buduće analize i politike koje se budu razvijale na ovom polju.

VRŠNJAČKO NASILJE – DA LI GA PREPOZNAJEMO?

Brojne definicije vršnjačkog nasilja ukazuju na to da je riječ o nasilnom ponašanju koje se dešava među djecom, sličnog ili istog uzrasta; koje se ponavlja, sa namjerom da izazove patnju i bol kod žrtve; i koje uvijek podrazumijeva nejednak odnos moći između djece. Prema Danu Olweusu (1993), psihologu i jednom od vodećih autoriteta u ovoj oblasti, vršnjačko nasilje se može definisati kao: „Izloženost namjerno negativnom, ponavljanom djelovanju od strane jednog ili više učenika, nerazmjerne snage, zbog koje dijete trpi fizičku ili emocionalnu štetu a nemoćno je da se odupre.“²

Oblici vršnjačkog nasilja ne razlikuju se značajno od nekih drugih vrsta nasilja. Ono može biti **fizičko**, u smislu fizičkog povređivanja ili ograničavanja kretanja; **psihičko**, koje može uključivati prijetnje, uhođenje, omalovažavanje, isključivanje iz društva i sl. Može biti **seksualno**, u smislu prisile na seksualne odnose, dodirivanja, lascivnih dobacivanja i sl. Svakodnevna upotreba digitalnih tehnologija (mobiteli, društvene mreže poput YouTube-a ili Facebook-a) preselila je nasilje u virtuelni svijet – **cyber nasilje** je sve prisutnije, od otvaranja lažnih profila, prijetnji putem komentara, do snimanja situacija fizičkog nasilja ili verbalnog zlostavljanja i njihovog postavljanja online. Sve su to situacije od kojih mladi ljudi ne mogu da se zaštite, a ni institucije (škole, nadležne službe) nemaju adekvatne programe prevencije i zaštite od cyber nasilja.³

Djeca koja su žrtve vršnjačkog nasilja najčešće se opisuju kao mirna, povučena i niskog samopouzdanja, ali i različita od druge djece – po svom etničkom/nacionalnom porijeklu, fizičkim karakteristikama, sposobnostima i slično. Međutim, ključni rizični faktori koji mogu utjecati na to da dijete postane žrtva nasilja jesu socijalna anksioznost i odbačenost od vršnjaka. Djeca koja trpe nasilje rijetko, gotovo nikada, ne govore o tome drugim osobama. Vremenom, to nasilje se *internalizuje*, u smislu da ga dijete tumači kao „zaslužno“, jer je manje vrijedno.

2 Preuzeto iz prezentacije terapeutkinje Belme Žige, održane tokom radionica u Bijeljini i Tuzli, april/maj 2018.

3 Cyber nasilje je posebno problematično u BiH jer je zahtjevno za procesuiranje, i još uvijek nije adekvatno regulisano krivičnim zakonima u BiH. Organizacija koja se aktivno bavila ovim pitanjem, kao i edukacijom mladih ljudi, posebice djevojaka, o bezbjednosti na internetu je One World SEE. Više o njihovom radu vidjeti na: <http://oneworldsee.org>. Tipičan primjer ovakvog vida nasilja je slučaj „Šeika sa Alipašinog“, koji je snimao maltretiranje svoje bivše djevojke i taj snimak postavio na YouTube. Više o cyber nasilju možete pogledati na sljedećim linkovima: <http://diskriminacija.ba/mapirajte-nasilje-na-internetu>

Djeca nasilnici često i sama imaju problem ili trpe nasilje o kome ne mogu da govore.⁴ Uzroci nasilnog ponašanja kod djece mogu biti u porodici i porodičnim odnosima (posebno ukoliko su nasilni) ili individualnim osobinama (agresivnost, nepoznavanje granica u ponašanju, teškoće u razvoju i sl.). Ukoliko se u razredu nalazi dijete koje je različito po bilo kom osnovu, a ta različitost se ne predstavlja od strane škole kao pozitivna, to također može podstaći nasilno ponašanje kod djece. Samo društvo često podstiče nasilne oblike ponašanja prema onima koji su percipirani kao drugačiji ili „slabiji“, posebno u patrijarhalnim društvima kakvo je naše.

Konačno, u ovom krugu nasilja imamo i posmatrača, odnosno djecu koja stoje sa strane i imaju moć da zaustave, ili produže situaciju nasilja. Mnogi programi prevencije se fokusiraju upravo na ovu djecu, sa idejom da ih se potakne na reagovanje. Roditelji su također važna karika u ovom lancu. Nažalost, iskustvo mnogih sagovornika u ovom mapiranju je takvo da se roditelji najteže uključuju u aktivnosti prevencije nasilja, i najmanje su voljni da rade sa svojom djecom, posebno ukoliko su ona počinioci nasilja. „Savjet“ koji roditelji često daju svojoj djeci, „ti nemoj prvi, ali vrati ako te neko udari“, zapravo najčešće ima za posljedicu produžavanje i eskalaciju nasilja. Ne podstiče se nenasilan odgoj djeteta, koji bi prije svega usmjeravao dijete da za svaki konflikt nađe rješenje koje ne uključuje fizički obračun ili svađu.

Iako važna, istraživanja o tome kako sami učenici_e vide problem vršnjačkog nasilja su rijetka. Ombudsman za djecu RS-a je, u saradnji sa Mrežom mladih savjetnika Ombudsmana, 2012. godine objavio rezultate istraživanja o tome kako djeca u osnovnim i srednjim školama percipiraju vršnjačko nasilje i koliko ga uopšte prepoznaju. Čak 63% učenika u osnovnim školama i 58,4% u srednjim smatra da je u njihovoj školi nasilje prisutno. Kada je riječ o prijavljivanju nasilja, najviše povjerenja imaju u razrednika, zatim pedagoga, pa direktora škole. Zanimljivo je i da 5% učenika osnovnih škola, kao i 12% ispitanih u srednjim, smatra da se u njihovoj školi slučajevi vršnjačkog nasilja ne rješavaju, već zataškavaju. Fizičko i psihičko nasilje su najčešći oblici nasilja, prema mišljenju same djece.⁵

⁴ Vidjeti: Sanja Vlasić, ur. „Nasilje nije moj izbor“. Centar za kulturu dijaloga, Sarajevo, 2015, str. 5. i Ivana Zečević. „Priručnik - program prevencije vršnjačkog nasilja u školama“. Zdravo da ste, Banja Luka, 2015.

⁵ Nada Grahovac. „Poseban izvještaj Ombudsmana za djecu i Mreže mladih savjetnika o vršnjačkom nasilju“, Banja Luka, 2012.

Učenici srednjih škola, i mladi ljudi koji su je tek završili, a sa kojima smo razgovarali u okviru ovog mapiranja, uglavnom nisu lično imali iskustva sa vršnjačkim nasiljem, ali tvrde da se ono dešava, ili se dešavalo u njihovim školama. Obično je, prema njihovom mišljenju, riječ o djeci koja su na bilo koji način drugačija od ostalih i koja nemaju samopouzdanja. Također, većina njih navodi (a to se podudara i sa rezultatima pomenutog istraživanja) da su radionice o vršnjačkom nasilju česte, a možda ih je čak i previše: „Djeci je jednostavno ta tema postala dosadna, i kada kažete sada ‘vršnjačko nasilje’, nama se kosa diže na glavi“ (učenica srednje škole u Bijeljini). Ono što zapravo nedostaje, po njihovom mišljenju, jeste bolja komunikacija sa profesorima, i povjerenje: „Kod škole je glavni problem zanemarivanje jer profesori, nastavnici smatraju da nisu odgovorni, a oni su nekako najodgovorniji. Volio bih da možemo da im se povjerimo i da razgovaramo sa njima više. Čim primijete da se nešto dešava, oni moraju da podstiču učenike da iznose mišljenje, da razgovaraju o tome.“ (učenik srednje škole u Bijeljini).⁶

Kada je riječ o cyber nasilju, zanimljivi su rezultati istraživanja „Ponašanje i navike djece na internetu: stavovi djece, roditelja i nastavnika informatike“, koje je sproveo Save the Children među učenicima devet osnovnih i devet srednjih škola u BiH. Navodi se da su skoro sva djeca koja su bila obuhvaćena istraživanjem korisnici društvenih mreža, i da dijele veliki broj ličnih podataka na internetu (78,7% ima svoje slike na internetu; adresu stanovanja 25,5%). Istovremeno, roditelji su pokazali visok stepen tolerancije i povjerenja u djecu kada je u pitanju korištenje interneta, ali i slabo poznavanje digitalnih tehnologija.⁷

Čak 14,2% djece uključene u istraživanje predstavljalo se kao neka druga osoba, 10,3% je postavljalo fotografije drugih osoba bez odobrenja, a 12,5% je komentarisalo druge osobe na uvredljiv način.⁸ Skidanje sa liste prijatelja, kao i izbacivanje iz neke grupe na društvenoj mreži je doživio visok procenat djece, čak po nekoliko puta. Svako peto dijete bilo je „predmetom uvredljivog komentara“, 17,3% je doživjelo „ruganje“. Dodatno, „13,6% djece trpilo je prijetnje na internetu, a 28% od tog broja je to iskusilo tri ili više puta; te je 12%

⁶ Razgovor vođen u Bijeljini, 16. 3. 2018.

⁷ Elmedin Muratbegović, Srđan Vujović. „Ponašanje i navike djece na internetu: stavovi djece, roditelja i nastavnika informatike“. Save the Children, Sarajevo, 2016, str. 4.

⁸ Ibid, str. 27.

djece doživjelo situaciju u kojoj je snimak učinjen protiv njihove volje distribuiran drugima. Polovini od njih to se desilo dva ili više puta.⁹ U ovim situacijama, djeca bi najviše imala povjerenja u roditelje kojima bi prvo prijavila nasilje, zatim vršnjacima (45%), a mnogo manji procenat djece bi se obratio školskom osoblju.¹⁰

9 Ibid, str. 28.

10 Ibid, str. 29.

RODNO ZASNOVANO NASILJE I VRŠNJAČKO NASILJE NAD LGBT UČENICIMA_AMA

Na radionicama koje su rađene u okviru projekta sa školama, roditeljima, studentima_icama pedagogije i nevladinim organizacijama, voditeljice su koristile sljedeću vježbu. Svako od učesnika je dobio opis četvoro učenika_ca, i pitanje – ko je najviše u riziku da postane žrtva vršnjačkog nasilja?

Marko je povučen dječak, odličan učenik. Nema drugove i drugarice u razredu, sjedi u prvoj klupi. U školi ga gledaju čudno, jer ima feminizirane pokrete, ne igra sport, a i kada se sa nekim iz odjeljenja druži, to su obično djevojčice.

Lamija je uvijek spremna za druženje, bavi se sportom, i najbolja je na fizičkom u školi. Nekoliko puta se potukla sa dječacima jer su je zadirkivali zbog toga što nije prava djevojčica. Većina djevojčica izbjegava da se druži sa njom.

Vanja ide u šesti razred, i fizički je mnogo razvijenija u odnosu na svoje vršnjake. Grudi su joj veće u odnosu na druge djevojčice. Omiljena je u društvu.

Faris je sportista – trenira karate. Osrednji je učenik. Ima svoje drugare u odjeljenju, rijetko kada upada u svađe. Usvojen je. Roditelji su razvedeni, ekonomski izuzetno dobrostojeći.

Većina učesnika_ca radionica je navela Marka kao dijete koje ima najviše šanse da postane žrtva nasilja. Razlog je povučenost, ali i to što se razlikuje od ostalih dječaka – po svom ponašanju nije „pravi“ dječak. Vanja je identifikovana kao djevojčica koja može prolaziti kroz situacije seksualnog nasilja (komentari, dodiri, štipkanja). Za Lamiju je većina rekla da može da se brani, ali to što je odbačena od drugih djevojčica može biti veliki problem. Zapravo, Faris je tip djeteta koje ima najmanje šanse da bude žrtva nasilja – omiljen je i roditelji ekonomski dobro stoje.

Marko je, zapravo, tip djeteta koje je u odnosu na svoje vršnjake različito na osnovu svog rodnog izražavanja. Marko ne mora nužno da bude svjestan svoje seksualnosti, odnosno da se identifikuje kao gej.

Ali, samim tim što odstupa od rodni normi koje propisuju kako jedan dječak treba da se ponaša, odnosno izgleda, on je u riziku. Lamija je djevojčica koja također zbog svog drugačijeg rodno izražavanja ne nalazi podršku među svojim vršnjakinjama – isključena je, i reaguje na to nasilno. Nedostatak podrške od strane vršnjaka je dodatni teret za LGBTI djecu, koja se vrlo rano počnu osjećati isključenima iz društva. Seksualno nasilje, koje je moguće u slučaju Vanje, jasno ukazuje na snagu patrijarhalnih i heteronormativnih stavova, koji seksualiziraju žensko tijelo već od puberteta.

Za svako od ove djece, ključno je naše (ne)razumijevanje roda i seksualnosti, zbog čega su zapravo u riziku da budu žrtve vršnjačkog nasilja. Rodno zasnovano nasilje među vršnjacima podrazumijeva bilo koji oblik zastrašivanja i nasilnog čina koji se zasniva na rodni stereotipima i predrasudama, i nejednakom odnosu moći. „Rod je ključni faktor u mnogim oblicima vršnjačkog nasilja, i kada ovo nasilje posmatramo iz rodne perspektive, to nam može pomoći da razvijemo bolje pristupe problemu u smislu prevencije i reakcije.“¹¹

Rodno zasnovano nasilje među vršnjacima pogađa različitu djecu na različite načine – djevojčice su mnogo izloženije psihološkom, seksualnom i cyber nasilju; dječaci su izloženiji fizičkom nasilju, i očekivanjima da to podnesu „kao muškarci“. TPO fondacija je 2017. godine objavila rezultate *baseline* istraživanja o percepciji rodno zasnovanog nasilja među nastavnicima 30 osnovnih škola u Sarajevskom, Hercegovačko-neretvanskom i Srednjobosanskom kantonu. Najveći broj ispitanih nije se susretao sa terminom rodno zasnovanog nasilja, niti znaju da li je on posebno spomenut u protokolima prevencije i ostalim dokumentima.¹² Istovremeno, istraživanje ukazuje na rodnu nejednakost koja je prisutna u samim strukturama obrazovnih institucija, odnosno škola, čime se svakako ne šalje afirmativna poruka za rodnu jednakost. Na isti problem ukazuje i analiza IN fondacije, rađena na istu temu, 2016. godine:

„(...) Kroz školu, djevojčice i dječaci uče da su različiti jedni od drugih i na koji način bi trebalo da odrede svoj rodni identitet. Ovo je ojačano dodatnim situacijama u školi, gdje se jasno oslikavaju razlike u rodni ulogama (npr. dječaci su glasniji

¹¹ Global guidance on addressing school related gender based violence, UNESCO and UN Women, 2016, str. 20.

¹² Melika Šahinović i Alma Jeftić. „Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini - BASELINE STUDIJA“. TPO Fondacija, Sarajevo, 2017, str. 8.

u razredu, više pričaju ili prekidaju nastavu, a djevojčice češće održavaju higijenu razreda). Ove rodne uloge proizvode rodnu hijerarhiju, u kojoj najčešće dječaci dominiraju.“¹³

Način na koji se muškarci i žene predstavljaju u udžbenicima, ali i predrasude i stereotipi koje sami nastavnici imaju u odnosu na ovo pitanje, uveliko doprinosi tome da se rodno zasnovano nasilje ili ne primjećuje, ili se posmatra kao „normalan“ oblik ponašanja između učenika. Analiza udžbenika za osnovne škole, objavljena 2017. godine također je ukazala na nedovoljno i neadekvatno zastupljene teme koje se tiču seksualnosti. Zapravo je potvrđeno da se obrazovanje koristi za konsolidaciju etno-nacionalističkih politika. „Uzevši to u obzir, bilo bi iluzorno očekivati kako će priča o seksualnosti uopće, a potom i o spolnim i rodnim identitetima, te njihovim različitim manifestacijama zauzeti ikakvo, a kamoli zadovoljavajuće mjesto u udžbenicima, čak i u okviru nastavnih predmeta i jedinica gdje bi to bilo potrebno.“¹⁴

Svi ovi faktori su posebno važni kada je riječ o nasilju nad djecom koja se identifikuju kao LGBT. Zapravo, dijete (posebno dječaci) koje na bilo koji način odudara od opšteprihvaćene slike „pravog dječaka“ ili „prave djevojčice“ ima velike šanse da bude izloženo nasilju. Posebno je važno naglasiti da odrasli, prije svega školsko osoblje, često mogu imati negativnu ulogu u ovim situacijama, time što potvrđuju ili učvršćuju već postojeće stavove djece koja su netolerantna i rigidna prema rodno/seksualno drugačijoj djeci.¹⁵

Rezultati istraživanja sprovedenog 2013. godine su pokazali da „19,58% učenika/ca smatra da je verbalno nasilje nad osobama homoseksualne orijentacije opravdano, dok 21,86% učenika/ca nema mišljenje o ovom problemu. Zabrinjavajuća je i činjenica da čak 18,90% srednjoškolaca/ki smatra da je fizičko nasilje nad osobama homoseksualne orijentacije opravdano, dok 18,90% nema formiran stav.“¹⁶

13 Aleksandar Božić, Selma Mustačević, Aida Vrabac Trnačević, Memnuna Zvizdić, Dragana Miljković, Enisa Raković, Jovanka Popović. „Prevenција rodno zasnovanog nasilja u školama - Priručnik za nastavno i stručno osoblje osnovnih i srednjih škola“. In fondacija, Banja Luka, 2016, str. 5.

14 Fatima Bilčević, Jasmina Čaušević. „LGBTI teme u osnovnim školama? Analiza postojećeg sadržaja i prijedlozi za uvrštavanja tema o različitim rodnim i spolnim identitetima i seksualnoj orijentaciji u udžbenicima za osnovne škole Kantona Sarajevo“. Fondacija Cure, Sarajevo, 2017. Dostupno na: <http://fondacijacure.org/files/ANALIZA%20LGBTI%20teme%20u%20udzbenicima%20za%20osnovne%20skole.pdf>, str. 6

15 Slobodanka Dekić. „Kao da sam u zoološkom vrtu: Nasilje nad LGBTI učenicima i učenicama u srednjim školama u BiH“. Sarajevo, Sarajevski otvoreni centar, 2017. <http://soc.ba/kao-da-sam-u-zooloskom-vrtu-nasilje-nad-lgbti-ucenicima-i-ucenicama-u-srednjim-skolama-u-bih/>, str. 21.

16 Navedeno prema: Aleksandar Božić, Selma Mustačević, Aida Vrabac Trnačević, Memnuna Zvizdić, Dragana Miljković, Enisa Raković, Jovanka Popović. „Prevenција rodno zasnovanog nasilja u

ILGA Europe, krovna evropska LGBT organizacija, 2006. godine inicirala je dijalog o problemu nasilja nad LGBT učenicama_ama u školama, koje su definisali kao jedan od glavnih uzroka socijalne isključenosti LGBT osoba u društvu. Istraživanje koje je tada sprovedeno u 37 zemalja u EU pokazalo je da je 61,2% ispitanih doživjelo neki vid diskriminacije u školi.

Iako LGBT mladi prolaze kroz iste razvojne procese tokom adolescencije, postoje određene specifičnosti koje za njih mogu predstavljati dodatnu teškoću. To je prije svega pitanje prihvatanja svoje seksualnosti, odnosno coming out (priznanje sopstvene seksualnosti sebi, a onda i drugima), što je vrlo težak proces, naročito ukoliko osoba nema podršku okoline. Za veliki broj LGBT osoba, coming out može značiti nasilje, odbacivanje, izbacivanje iz kuće. Skrivanje svoje seksualne orijentacije nije dobro rješenje, jer nosi sa sobom depresiju, anksioznost, konstantni strah od „otkrivanja“, nemogućnost da se uspostave zdravi emotivni ili prijateljski odnosi sa vršnjacima. Posebno su u tom smislu osjetljive transrodne osobe, koje dodatno moraju da se nose sa tjelesnim promjenama, koje za mnoge nisu prihvatljive. Također, njihovo odstupanje od rodni uloga, posebice normi vezanih za rodno izražavanje (oblačenje, frizura, i sl.) vrlo je vidljivo i samim tim privlači pažnju i izaziva negativne reakcije okoline.¹⁷

Zapravo, mnoge LGBT mlade osobe se suočavaju već u ovom dobu sa **stresom manjine**, koji definišemo kao oblik hroničnog stresa izazvanog predrasudama, nedostatkom socijalne podrške, diskriminacijom, i drugim faktorima koje doživljavaju članovi stigmatiziranih manjinskih grupa. Kada je riječ o LGBT populaciji, prema Meyerovom modelu stresa manjine vezanog uz seksualnu orijentaciju (2003) stresori mogu biti objektivni poput doživljenog nasilja i diskriminacije, ali i subjektivni poput skrivanja seksualne orijentacije zbog straha od negativnih posljedica.

Četiri stresora su od posebne važnosti za LGBTI mlade: otvorene akcije zlostavljanja, maltretiranja, nasilja; razvoj identiteta i povezana internalizirana homofobija; otkrivanje seksualne orijentacije (ili rodnog izražavanja) drugima i nedostatak podrške odraslih osoba; razvijanje platonskih i romantičnih veza sa drugim LGBTI vršnjacima.¹⁸

školama - Priručnik za nastavno i stručno osoblje osnovnih i srednjih škola“. In fondacija, Banja Luka, 2016, str. 6.

17 Više o transrodnosti i problemima transrodnih osoba u BiH, vidjeti: Damir Banović, Jasmina Čaušević, Slobodanka Dekić, Ryan Finn. „Život van zadatih normi: Transrodnost u Bosni i Hercegovini“, Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, 2015. Dostupno na: <http://soc.ba/zivot-van-zadatih-normi-transrodnost-u-bosni-i-hercegovini/>

18 Vidjeti: Željka Kamenov, Aleksandra Huić, Margareta Jelić. „Manjinski stres i mentalno zdravlje

ODGOVOR INSTITUCIJA NA VRŠNJAČKO NASILJE

Uprkos brojnim preporukama, smjernicama i akcionim planovima, ne može se reći da Bosna i Hercegovina ima sistematski odgovor na problem vršnjačkog nasilja. Ne postoje podaci ili statistike koje bi pomogle u praćenju trendova kada je vršnjačko nasilje u pitanju, te samim tim i kreiranju novih politika prevencije i zaštite. Istraživanja o ovom problemu su rijetka, i često se kao problem navodi nevoljnost škola i samog osoblja da sarađuju. Čak bi se moglo reći da je ovo problem o kojem se zapravo – šuti.¹⁹

Državni nivo BiH: Planovi i protokoli bez strategije i implementacije

Akcioni plan za djecu BiH usvojilo je Vijeće za djecu BiH, pri Vijeću ministara BiH, a važi za period 2015–2018. godine.²⁰ Akcioni plan, pored ostalih pitanja, tretira i pitanje nasilja nad djecom, seksualno iskorištavanje i zlostavljanje. Plan predlaže niz mjera i akcija za suzbijanje i sprečavanje nasilja, a jedna od njih je i izrada „nastavnog plana i programa na temu nasilja nad i među djecom na dodiplomskim i postdiplomskim studijima nekih fakulteta“. Predviđeno je da ovu inicijativu implementiraju zajedno Vijeće za djecu BiH i akademska zajednica (nije određeno koji fakulteti) tokom 2015. i 2016. godine.²¹

Godišnje izvještaje o implementaciji Akcionog plana, kao i radu Vijeća za djecu, izrađuje Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice. U izvještaju za 2016. godinu, navodi se da je Vijeće pokrenulo inicijative za izmjene relevantnih zakona u oblasti krivičnog prava, socijalne i dječije zaštite, porodičnog zakona, obrazovanja, i sl. Međutim, iz izvještaja se ne vidi da se Vijeće, barem u ovom periodu, bavilo pitanjem vršnjačkog nasilja, iako je ovaj problem bio tada aktuelan u javnosti.²² Vršnjačko nasilje se ne spominje ni kao tema razgovora sa

osoba homoseksualne i biseksualne orijentacije: pregled empirijskih provjera modela manjinskog stresa iz perspektive hrvatskog društva“, Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Zagrebu, 2016.

19 Vidjeti: Melika Šahinović i Alma Jeftić, „Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini - BASELINE STUDIJA“. TPO Fondacija, Sarajevo, 2017.

20 Dokument dostupan na: https://www.unicef.org/bih/ba/akcijski_plan_za_djecu-BH-web.pdf str37

21 Ibid, str. 40.

22 U decembru 2015. godine, učenik Mahir Rakovac je počinio samoubistvo zbog, kako su navodili roditelji, vršnjačkog nasilja koje je trpio u školi od strane vršnjaka. Njegovo samoubistvo je (ponovo) pokrenulo diskusiju o problemu vršnjačkog nasilja, a u nekoliko gradova su bile

NVO sektorom i akademskom zajednicom. U intervjuu sa predstavnicama odjeljenja za djecu Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice, naglašeno je da nemaju pouzdane podatke o situaciji na terenu kada je vršnjačko nasilje u pitanju, jer nadležne institucije i škole iz oba entiteta ne šalju redovno podatke sa terena, niti prepoznaju ovu državnu instituciju kao relevantnu za pitanje vršnjačkog nasilja.

Pored Akcionog plana za djecu, 2013. godine usvojene su i „Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH“²³, koje čine sastavni dio Strategije za borbu protiv nasilja nad djecom u BiH (2012–2015)²⁴ koju je usvojilo Vijeće ministara BiH 2012. godine. Smjernice su osmišljene tako da stručnoj i široj javnosti pomognu u prepoznavanju i prijavljivanju slučajeva nasilja nad djecom.²⁵ Kada je riječ o njihovoj praktičnoj primjeni, od najvećeg značaja je hodogram (šema) koji prikazuje konkretne korake koje škola treba da preduzme u slučajevima vršnjačkog nasilja, odnosno nasilja nad djecom.²⁶

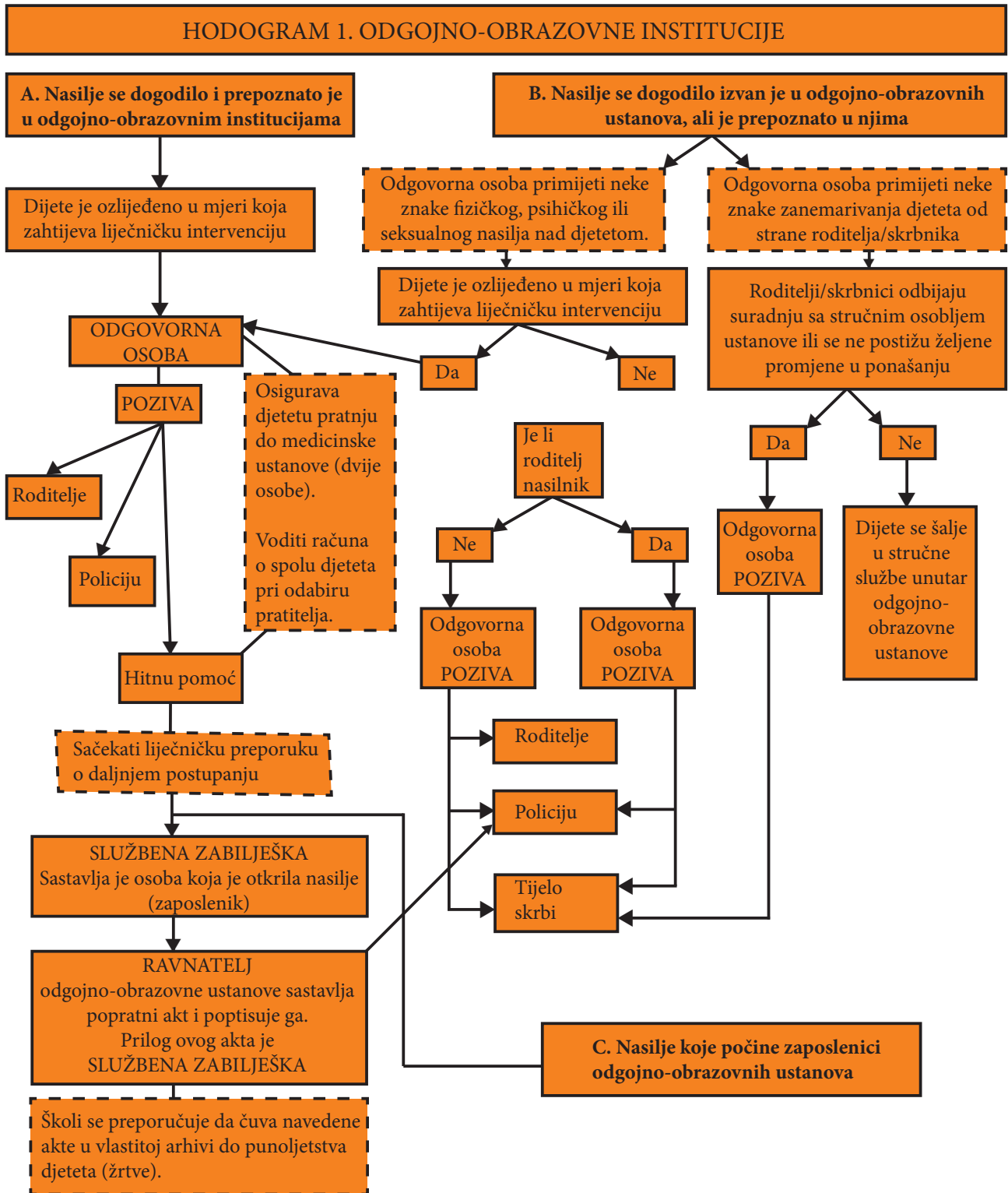
organizovane i „šetnje za Mahira“.

23 Dokument dostupan na: http://www.mhrr.gov.ba/ljudska_prava/djeca_bih/Smjernice%20za%20postupanje%20u%20slucaju%20nasilja%20nad%20djecom%20-%20HRV.pdf

24 Dokument dostupan na: <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/LjudskaPrava/Strategija%20za%20borbu%20protiv%20nasilja%20nad%20djecom%20u%20BiH%20-%20BOS.pdf> na stranici Ministarstva dostupan je izvještaj o implementaciji Strategije za period 2007–2010, ali ne i 2012–2015. <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/LjudskaPrava/Izvjestaj%20o%20implementaciji%20Strategije%20za%20borbu%20protiv%20nasilja%20nad%20djecom%202007-2010%20.pdf>

25 „U okviru Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH je pripremljena strategija za borbu protiv nasilja nad djecom za period 2011–2015. godina i usvojena na Vijeću ministara BiH 28.11.2012. godine. Ovom strategijom je definisano da će se sačinjavati dvogodišnji izvještaji o njenoj implementaciji (...) nakon više urgencija nije nijedan zaprimljen iz Republike Srpske. (...) zaprimljen je dopis u kojem je navedeno da nema osnova za preduzimanje aktivnosti na njenoj realizaciji jer sadrži niz odredbi kojima se ulazi u nadležnost izvršne vlasti Republike Srpske. Zbog navedenog razloga ostalo se bez podataka o stanju i pojavama vršnjačkog nasilja i nasilja među djecom u BiH.“ Preuzeto iz dokumenta „Informacija o stanju i pojavama vršnjačkog nasilja i nasilja među djecom u Bosni i Hercegovini, s prijedlogom mjera“, dostavljenog Vijeću ministara BiH 3. 6. 2016, od strane Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH.

26 Vidjeti dokument na: http://www.mhrr.gov.ba/ljudska_prava/djeca_bih/Smjernice%20za%20postupanje%20u%20slucaju%20nasilja%20nad%20djecom%20-%20HRV.pdf, str. 40

Međutim, problemi u primjeni Smjernica u praksi su brojni. Jedan od njih je nedostatak stručnog kadra u školama u pojedinim kantonima u Federaciji BiH, konkretno pedagog(inj)a, psiholog(inj)a i socijalnog radnika_ice, koji bi mogli da adekvatno reaguju u situacijama nasilja.²⁷ Škole su stoga upućene na lokalni centar za socijalni rad ili centar za mentalno zdravlje, koji opet navode preopterećenost kao glavni problem u svom radu. Drugi problem u efikasnoj primjeni Smjernica je taj da se najviše reaguje u slučajevima fizičkog nasilja, dok ostali oblici nasilja (psihičko, cyber, verbalno nasilje) ostaju neprimijećeni.

Republika Srpska: Od Protokola do mobilnih timova

U Republici Srpskoj je 2008. godine usvojen „Protokol o postupanju u slučajevima vršnjačkog nasilja među djecom i mladima u obrazovnom sistemu Republike Srpske“.²⁸ Protokol definiše pravila i procedure postupanja nadležnih institucija u svim slučajevima nasilja u obrazovnom sistemu, uključujući i evidenciju slučajeva nasilja u školi, prevenciju, i saradnju sa ostalim institucijama i roditeljima u slučaju nasilja u školi.

Godinu dana nakon usvajanja Protokola, Ombudsman za djecu RS-a je sproveo istraživanje u 105 osnovnih i srednjih škola u RS-u koje je imalo za cilj da predstavi opseg problema na terenu, kao i mjere koje škole preduzimaju u slučajevima vršnjačkog nasilja. Rezultati istraživanja su pokazali da su škole nedovoljno upućene u postojanje Protokola, uprkos tome što je u pola uključenih škola bilo slučajeva nasilja. Jedan od najvećih problema je nedostatak jasne definicije vršnjačkog nasilja, odnosno različitih percepcija stručnih osoba u školi u odnosu na definiciju datu u samom Protokolu. Evidencija slučajeva vršnjačkog nasilja u školama je, samim tim, slabo razvijena i neefikasna.²⁹

Kada su osnovne škole u pitanju, rezultati istraživanja su pokazali da nasilje počinje najčešće u starijim razredima (od šestog, kada se prelazi na razrednu nastavu). Najveći procenat djece koja trpe nasilje zabilježen je u osmom razredu, kao i djece koja vrše nasilje. Dječaci su mnogo češće počinioci nasilja nego djevojčice (92% u odnosu na 7%),

²⁷ Situacija je drugačija u Tuzlanskom kantonu, gdje je u svakoj školi zaposlen pedagog, a od septembra 2018. imaće i socijalnog radnika.

²⁸ Vidjeti na: [http://www.djeca.rs.ba/uploaded/NASILJE_WEB1%20\(1\).pdf](http://www.djeca.rs.ba/uploaded/NASILJE_WEB1%20(1).pdf)

²⁹ Nada Grahovac. „Vršnjačko nasilje u obrazovnom sistemu - Primjena Protokola o postupanju u slučajevima vršnjačkog nasilja među djecom i mladima u obrazovnom sistemu Republike Srpske“, Ombudsman za djecu Republike Srpske, Banja Luka, 2009, str. 6.

a najčešće se dešava fizičko nasilje (87%), zatim psihičko te fizičko i psihičko zajedno. U osnovnim školama nije zabilježen nijedan slučaj seksualnog nasilja među vršnjacima.³⁰ U srednjim školama, najveći broj djece koja vrše nasilje zabilježen je u drugom i trećem razredu srednje škole, dok u četvrtom taj broj opada. Zanimljivo je da je najveći procenat djece koja su žrtve nasilja u nižim razredima srednje škole (prva i druga godina), a najmanje ih je na četvrtoj godini.³¹ Također, u srednjim školama je veći procenat djevojčica koje su počiniteljke nasilja (23%), uglavnom psihičkog. Procenat dječaka koji su žrtve nasilja veći je od djevojčica, 62% u odnosu na 35%. Najčešće je zastupljeno fizičko nasilje, veća je zastupljenost i psihičkog, dok je u jednoj školi prijavljen i slučaj seksualnog nasilja.³²

U Republici Srpskoj je 2017. godine pokrenut zajednički projekat različitih ministarstava „Briga za svako dijete“. Uključeno je preko 85 osnovnih i srednjih škola, u kojima su oformljeni timovi za prevenciju nasilja. Ove godine je projekat nastavljen, u saradnji sa UNICEF-om, a fokusiran je na prepoznavanje djece u riziku od nasilja i obuku timova za prevenciju. Predstavnica Pedagoškog zavoda RS-a navela je da primjena Protokola nije bila zadovoljavajuća, i jedan od problema je bio i nedostatak komunikacije između različitih institucija, i nejasna raspodjela nadležnosti.³³ Stoga se u projektu „Briga za svako dijete“ primijenio intersektorski pristup problemu, kroz timove koji uključuju predstavnika lokalnog doma zdravlja, škole, centra za socijalni rad, policije i lokalne zajednice.

Svaki od timova pokriva najviše pet škola, sastanci su redovni, a uključen je i menadžment svake od škola. Također, u svakoj školi postoji obrazac za izvještaj o slučajevima vršnjačkog nasilja, koji se redovno dostavlja nadležnim organima, i na osnovu kojeg se razvijaju planovi rada mobilnih timova. Trenutno se razvija program matrica, koji bi trebalo da pomogne u identifikovanju rizika kod djece. Prema ovom programu, nastavnici će biti usmjereni jedni na druge i na same pedagoge, jer će ispunjavanje matrica biti njihova obaveza, i to za svako dijete. Na osnovu matrica, biće razvijen plan brige za dijete kod koga se uoči rizično ponašanje.

Nakon ubistva učenika osnovne škole „Knez Ivo od Semberije“ u

³⁰ Ibid, str. 54.

³¹ Ibid, str. 35.

³² Ibid, str. 37.

³³ Razgovor vođen 16. 3. 2018. u prostorijama Centra za socijalni rad, Bijeljina.

Bijeljini 2015. godine³⁴, Centar za socijalni rad Bijeljina je potpisao protokol o saradnji sa školama. Prema protokolu, radnici Centra odlaze u škole, razgovaraju sa osobljem. Otvoren je i dnevni centar za djecu u riziku, kao i dnevni boravak za djecu sa rizičnim ponašanjem. Sa djecom (uzrasta od šest do 19 godina) rade se radionice, pruža im se podrška u učenju, i organizuju se radno-okupacione terapije. Ukoliko škola evidentira slučaj vršnjačkog nasilja, odmah se kontaktira Centar za socijalni rad. Svaka srednja škola ima pedagoga, psihologa, socijalnog radnika.

Ipak, i u ovom sistemu se uočavaju određeni problemi. Prema predstavnicama Centra za socijalni rad, škole se suviše oslanjaju na njihovu podršku, a da nisu iscrpili sve mehanizme i mjere koje im stoje na raspolaganju. Također, nekoliko sagovornica je navelo roditelje kao izvor problema – ili se primjećuje sindrom „helikopter roditelja“, koji će svaki konflikt ili prepirku između djece proglasiti vršnjačkim nasiljem; ili su u pitanju roditelji koji imaju veliki otpor prema bilo kakvoj saradnji sa školama ili Centrom za socijalni rad, odbijajući da priznaju agresivnost svog djeteta.

Federacija Bosne i Hercegovine: U školama nema vršnjačkog nasilja?

U dokumentu „Informacija o stanju i pojavama vršnjačkog nasilja i nasilja među djecom u Bosni i Hercegovini, s prijedlogom mjera“,³⁵ koji je 2016. godine dostavilo Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH, navode se i aktivnosti sprovedene na kantonalnom nivou kada je vršnjačko nasilje u pitanju.

Na osnovu prikupljenih odgovora nadležnih kantonalnih ministarstava, u Unsko-sanskom, Posavskom, Tuzlanskom i Bosansko-podrinjskom kantonu Goražde nije bilo zabilježenih slučajeva vršnjačkog nasilja. Okvirno, u svakom kantonu postoji protokol za postupanje u slučaju vršnjačkog nasilja,³⁶ ali nedostaju strategije za

³⁴ Ubistvo se desilo u dvorištu ove osnovne škole, nakon mjeseci iznuđivanja novca i psihičkog maltretiranja žrtve od strane maloljetnog ubice.

³⁵ Dokument dostupan na sljedećem linku: <https://www.google.ba/search?q=Informacija+o+stanju+i+pojavama+v%D0%B3%C5%A1nja+%C4%8Dkog+nasilja+i+nasilja+među+djecom+in+Bosni+i+Hercegovini%2C+s+prijedlogom+mjera&oq=Informacija+o+stanju+i+pojavama+v%D0%B3%C5%A1nja+%C4%8Dkog+nasilja+i+nasilja+među+djecom+in+Bosni+i+Hercegovini%2C+s+prijedlogom+mjera&aqs=chrome..69i57.1876j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8>

³⁶ Vidjeti sljedeće dokumente: <http://www.mozksksb.ba/Dokumenti/OpciDokumenti/PROTOKOL%20O%20POSTUPANJU%20U%20SLUCAJU%20NASILJA%20U%20SKOLI.pdf>, kao

njihovu primjenu. Također, postoji saradnja sa lokalnim nevladinim organizacijama u programima prevencije nasilja, u koje se uključuju i vijeća roditelja, i nadležna ministarstva unutrašnjih poslova.

U Kantonu Sarajevo mjere prevencije se uglavnom odnose na edukacije nastavnog i stručnog osoblja, kao i same djece. Kao jedna od mjera, navodi se angažovanje „45 studenata Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu, koji bi vodili radionice namijenjene roditeljima i nastavnicima kako bi isti bili u mogućnosti uočiti, odnosno spriječiti nasilničko ponašanje, npr. promjene ponašanja, raspoloženja kod djeteta, promjene u vladanju, druženju, itd.“³⁷ Ostaje, naravno, pitanje da li su studenti_ce psihologije dovoljno spremne da rade ovu vrstu radionica. Dodatno, u planu je zapošljavanje pedagoga i psihologa u školama, koji su trenutno angažovani u više škola, sa manjim fondom radnih sati.³⁸

U februaru 2018. u Kantonu Sarajevo je predstavljena inicijativa Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, da se u osnovnim i srednjim školama uvedu matrice za rano prepoznavanje indikatora rizika od društveno neprihvatljivog ponašanja učenika. Riječ je o tabeli koja postoji za svakog učenika, u koju nastavnici_e upisuju svoja zapažanja o učeničkom ponašanju – da li se redovno ispunjavaju školske obaveze, da li je dijete anksiozno, da li ispoljava agresivno ponašanje, da li ima tragove fizičkog nasilja po tijelu i sl. Na mjesečnom nivou, učitelj_ica ili razrednik_ca unose jednu od tri moguće ocjene: nemam primjedbi (R-0), umjereno odstupanje (R-1) ili značajno odstupanje (R-2) u odnosu na ponašanje uobičajeno za dob djeteta. Predviđena je redovna saradnja sa centrom za socijalni rad, centrom za mentalno zdravlje i po potrebi policijom. Ukoliko se primijeti problematično ponašanje kod djeteta, izrađuje se individualni plan brige za dijete, koji se primjenjuje isključivo u školi. Važno je napomenuti da je cio proces anoniman.³⁹ Međutim, inicijativa je naišla na oštre reakcije u javnosti, a postavlja se i pitanje koliko je moguće

i <http://www.osmalta.edu.ba/No%20bulling/PROTOKOL%20o%20postupanju%20skole%20u%20situacijama%20nasilja.pdf>

37 „Informacija o stanju i pojavama v šnjačkog nasilja i nasilja među djecom u Bosni i Hercegovini, s prijedlogom mjera“. Dostupno na: <https://www.google.ba/search?q=Informacija+o+stanju+i+pojavama+v%D0%B3%C5%A1nja+%C4%8Dkog+nasilja+i+nasilja+među+djecom+in+Bosni+i+Hercegovini%2C+s+prijedlogom+mjera&oq=Informacija+o+stanju+i+pojavama+v%D0%B3%C5%A1nja+%C4%8Dkog+nasilja+i+nasilja+među+djecom+in+Bosni+i+Hercegovini%2C+s+prijedlogom+mjera&aqs=chrome..69i57.1876j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8>

38 Ibid.

39 Zvanična prezentacija matrica dostupna je na sljedećem linku: https://drive.google.com/file/d/1RLv0IPowtxrtv_YtUFP9bhaZb2BdK73/view

primijeniti sistem matrica u svim školama na području kantona.⁴⁰

U Vijeću za djecu BiH, kao i odjeljenju za djecu pri Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice BiH navode da nisu konsultovani oko izrade matrica, ali da će, ukoliko se ispostavi da ova praksa krši UN-ovu Konvenciju o pravima djeteta, morati da reaguju.⁴¹ Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, koje je razradilo i predstavilo program matrica, navodi da na državnom nivou ne postoje podaci o vršnjačkom nasilju, niti razrađen sistem izvještavanja. Također, do sada nije bila jasna podjela odgovornosti između nastavnika i pedagoga o ovom problemu, što je uvođenjem matrica izmijenjeno. Sada je nastavnik taj koji direktno mora da reaguje. Prema rezultatima pilot-faze primjene matrica, prema obrađenim podacima iz devet osnovnih i četiri srednje škole u KS-u, identifikovana su 432 učenika u riziku, za koje su pedagozi, u saradnji sa roditeljima i centrom za mentalno zdravlje izradili 30 individualnih programa rada. Žrtvama vršnjačkog nasilja se, barem u ovoj fazi, niko nije bavio.⁴²

U Ministarstvu su također ukazali na problem zataškavanja slučajeva nasilja, kako bi se „sačuvao“ ugled škole (što su spomenuli i drugi sagovornici iz ostalih gradova obuhvaćenih mapiranjem, iz različitih institucija i nevladinih organizacija). Naime, škola u slučaju nasilja ne primjenjuje preporučeni hodogram iz Smjernica, jer bi time morala da uključi druge aktere u rješavanje problema. Stoga se slučajevi nasilja najčešće (ne) rješavaju interno.⁴³

Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona ima centralnu, savjetodavnu ulogu u prevenciji vršnjačkog nasilja i razvoju programa zaštite i prevencije u školama. Na nivou kantona postoji Protokol o prevenciji i postupanju u slučajevima nasilja među i nad djecom, i prema njemu, škole moraju da uvedu temu prevencije vršnjačkog nasilja u svoj godišnji plan rada, kao i da razgovaraju sa učenicima i roditeljima o ovoj temi.⁴⁴ Svaka škola

40 Pogledati tekst: <http://diskriminacija.ba/teme/matrica-u-%C5%A1kolama-i-strah-od-%C5%A1lifre>

41 Razgovor vođen u prostorijama Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH, 9. 3. 2018.

42 Član 64. novog Zakona propisuje odgojno disciplinske mjere učeniku_ ci koja, između ostalog, se „neprimjereno ponaša prema drugim učenicima/učenicama, nastavnicima/nastavnicama ili osoblju škole“. Mjere se svode na ukor ili premještanje u drugu školu, uz smanjenje vladanja. Ne propisuju se, dakle, nikakve specijalne mjere prevencije ili mehanizmi zaštite učenika_ ca koji su žrtve vršnjačkog nasilja. Zakon vidjeti na: https://mon.ks.gov.ba/sites/mon.ks.gov.ba/files/Zakon%20o%20osnovnom%2010_04.pdf

43 Prema novom Zakonu o obrazovanju u Kantonu Sarajevo, škola je zakonski obavezna da postupi u skladu sa Smjernicama. Zakon vidjeti na: https://mon.ks.gov.ba/sites/mon.ks.gov.ba/files/Zakon%20o%20osnovnom%2010_04.pdf

44 Više o samom Protokolu vidjeti na: <http://www.juossjenjak.com.ba/index.php/11-novosti/67-protokol.html>

je obavezna da zavodu dostavi izvještaj o radu škole, koji, pored informacija o uspjehu, uključuje i informacije o izostancima i slučajevima vršnjačkog nasilja, kao i o tome šta je škola poduzela u tim situacijama. Na osnovu ovih izvještaja, vidno je prisustvo fizičkog nasilja, manje verbalnog, s tim da se povećava cyber nasilje.⁴⁵

Ipak, opšti utisak, kada je riječ o institucionalnom odgovoru na problem vršnjačkog nasilja, jeste da ne postoje precizni podaci o konkretnim mjerama u slučajevima međuvršnjačkog nasilja.

Pored zataškavanja slučajeva, često se konkretna rješenja svode na premještanje učenika (obično žrtve) u drugo odjeljenje ili školu.⁴⁶ Tako se, na primjer, navodi da je jedan evidentiran slučaj nasilja u Srednjobosanskom kantonu riješen tako što je učenik koji je trpio nasilje premješten u drugu školu. Ili, slučaj koji je opisala pedagogica jedne sarajevske srednje škole: „Škola bilježi samo jedan ozbiljniji slučaj emocionalnog nasilja koji se desio prije tri godine. Učenik kojem se to desilo htio je da počini samoubistvo. Ali uz pomoć psihijatra i lijekova uspio je da se izliječi.“⁴⁷

Također, nijedan od navedenih dokumenata ne bavi se ozbiljnije uzrocima nasilja – zbog čega su određena djeca „izabrana“ da budu žrtve? Protokoli, kao i programi prevencije, rijetko se kada dotiču pitanja različitih identiteta ili ličnih osobina djece, što često može biti osnova za vršnjačko nasilje. Nijedan dokument ne navodi bilo koju ranjivu grupu djece (djeca sa invaliditetom ili teškoćama u razvoju, LGBT djeca, djeca pripadnici manjinskog naroda i sl.) niti identifikuje posebne mjere koje bi trebalo preduzeti za njihovu zaštitu od vršnjačkog nasilja, iako su to djeca koja su u najvećem riziku.

45 Navedeno prema intervjuu sa predstavnicima Pedagoškog zavoda TK, obavljenog 17. 3. 2018.

46 Postoje i pozitivni primjeri školskih praksi. U jednoj srednjoj školi u Tuzli, na problem vršnjačkog nasilja se pokušalo reagovati iz ugla posmatrača. Naime, svakog dana, drugi učenik bi popunjavao izvještaj o slučajevima nasilja. Na početku, djeca su oklijevala da prijavljuju slučajeve nasilja, bojeći se osвете. Međutim, kada se uvelo pravilo da svaki učenik dobija priliku da jedan dan posmatra svoje odjeljenje, stav im se izmijenio, i broj slučajeva vršnjačkog nasilja se smanjio.

47 Sanja Vlasisavljević, ur. „Nasilje nije moj izbor“. Centar za kulturu dijaloga, Sarajevo, 2015.

NEVLADIN SEKTOR U PREVENCIJI I ZAŠTITI DJECE OD VRŠNJAČKOG NASILJA

I pored brojnih institucionalnih dokumenata, akcionih planova, protokola, stiče se utisak da se vršnjačkim nasiljem zapravo najviše bavi nevladin sektor, prije svega u smislu prevencije, ali i jačanja mehanizama podrške za djecu koja su žrtve vršnjačkog nasilja.

Kada je riječ o pružanju podrške djeci koja su žrtve vršnjačkog nasilja, Udruženje „Nova generacija“ iz Banjaluke je 2013. godine pokrenula Plavi telefon, besplatnu telefonsku liniju za podršku djeci koja su u situaciji nasilja (ne isključivo vršnjačkog nasilja).

„Emmaus“ je još jedna nevladina organizacija koja radi na problemu nasilja nad djecom, i od 2010. godine postoji online platforma www.sigurnodijete.ba preko koje se mogu prijaviti slučajevi cyber nasilja nad djecom, odnosno neprimjereni sadržaji na internetu. Do sada je bilo gotovo 700 prijava, uglavnom vezano za zloupotrebu Facebook profila, ali i druge oblike online nasilja, a na stranici se mogu naći i savjeti za roditelje. Prijave se proslijeđuju Federalnom MUP-u (sa MUP-om u RS-u je prekinuta saradnja), i može se u nekim slučajevima reagovati u smislu skidanja materijala, i slično. Ali, kako ne postoji jasna zakonska regulativa u slučaju cyber nasilja, puno prijava ostaje neriješeno.⁴⁸

Također, važno je spomenuti rad Fondacije „Krila nade“ iz Sarajeva, koja već godinama radi sa sarajevskim školama i pruža psihosocijalnu i terapeutsku podršku djeci koja su nasilna, odnosno koja su žrtve međuvršnjačkog nasilja.

Većina preventivnih programa koje sprovode nevladine organizacije, kao i same škole, podrazumijevaju radionice sa učenicima_ama. Međutim, ne postoji neki standardni pristup programima ovih radionica – neki praktikuju predavanja koja rade predstavnici institucija (MUP-a, na primjer), negdje se vode razgovori unutar odjeljenske zajednice sa razrednim starešinom, i sl. Pojedine nevladine organizacije također angažuju stručne osobe (IT eksperte_ice, psihologe_inje, i sl.) za rad sa djecom na radionicama, i objašnjavaju različite aspekte vršnjačkog nasilja.

„Zemlja djece“ Tuzla je organizacija koja se već dugi niz godina bavi pravima i zaštitom djece koja pripadaju socijalno ugroženim

⁴⁸ Razgovor vođen u prostorijama udruženja, 10. 2. 2018.

kategorijama. U saradnji sa nadležnim institucijama radili su programe prevencije u školama koje imaju visok stepen vršnjačkog nasilja (2010–2015). Radilo se sa cijelim razredom, ne samo sa djecom koja su bila nasilna, a program je uključivao principe nenasilne komunikacije, prepoznavanje nasilja, predstavljanje mehanizama zaštite i sl. Radili su i sa nastavnim osobljem, ali je problem često mijenjanje nastavnog osoblja u školama. Također, po njima je upitan dugoročni efekat ovih radionica, jer nema kontinuiteta. O nekim formama vršnjačkog nasilja, kao što je isključivanje iz grupe, ili drugim formama psihičkog nasilja, teško je govoriti, a škole ih često i ignorišu.⁴⁹

Vršnjačka edukacija se smatra još jednom metodom koja može imati odlične efekte na smanjenje vršnjačkog nasilja među djecom, jer je komunikacija među vršnjacima mnogo lakša, brže dolaze do informacija o tome šta se dešava među djecom, bolje razumiju jezik koji djeca među sobom koriste.

Upravo se taj pristup primjenjuje u klubovima „Budi muško“ koje od 2010. godine vodi udruženje Asocijacija XY, i to širom BiH. Klubovi okupljaju srednjoškolce (od 2012. otvoreni su i za djevojke) koji kroz vršnjačku edukaciju i razne aktivnosti promoviraju „zdrave životne stilove i nenasilno rješavanje konflikata među svojim vršnjacima“.⁵⁰ „Budi muško“ klubovi stavljaju akcenat na rodne nejednakosti i razbijanje rodni predrasuda. Prema mišljenju Feđe Mehmedovića, koordinatora „Budi muško“ klubova, pitanje rodni normi i vrijednosti, te odstupanja od njih, umnogome definišu vršnjačko nasilje među djecom. Shvatanja o tome šta znači biti „pravi muškarac“, ili „prava žena“, predrasude i stereotipi o vršnjacima koji su u tom smislu drugačiji, često se nalaze u osnovi nasilničkog ponašanja, ali i biranja žrtve vršnjačkog nasilja.

Asocijacija „DUGA“ iz Sarajeva provodi projekat „Krugovi prijatelja“, koji se također zasniva na međuvršnjačkoj edukaciji i pružanju podrške djeci koja su isključena iz svoje vršnjačke grupe. Iako DUGA prvenstveno radi na inkluziji djece sa invaliditetom i teškoćama u razvoju u obrazovanje, smatraju da se ova metodologija može koristiti za svako dijete koje je iz bilo kog razloga isključeno i izolovano od strane svojih vršnjaka. Suština je u tome da su upravo vršnjaci ti koji dijete uključuju u zajednicu – oni su stub podrške za svakoga ko je drugačiji.

⁴⁹ Razgovor vođen u prostorijama udruženja, 15. 3. 2018.

⁵⁰ Više informacija o programu dostupno na: <http://www.asocijacijaxy.org/budi-musko-ukljuci-se!>

Kroz uključivanje u „krugove prijatelja“, djeca su ta koja preuzimaju odgovornost za socijalizaciju svog druga odnosno drugarice koji su isključeni, i na taj način se zapravo navikavaju i prihvataju različitosti.⁵¹ Rezultati ovog programa će biti zanimljiva i važna preporuka za sve buduće aktivnosti koje nevladine organizacije u saradnji sa školama mogu sprovesti na polju prevencije i zaštite od vršnjačkog nasilja.

ZAKLJUČAK

Iako ograničeno na četiri lokalne zajednice u BiH, vjerujemo da ovo mapiranje može dati koristan uvid u neke od najznačajnijih nedostataka kada je u pitanju prevencija i zaštita djece od vršnjačkog nasilja u školama. Kod prevencije vršnjačkog nasilja posebno nam je bilo važno da skrenemo pažnju na rodno zasnovano vršnjačko nasilje, nasilje nad LGBT učenicima_ama, kao i važnost uključivanja pitanja različitosti i načina na koje reagujemo na njih.

Nekoliko sagovornika iz različitih institucija i nevladinih organizacija navelo je da je jedan od najvećih problema u prevenciji i zaštiti od vršnjačkog nasilja oklijevanje škola da prijave problem, i uključe druge aktere kada se nasilje desi. Nevladin sektor, roditelji, kao i druge obrazovne institucije moraju reagovati na ovu praksu zataškavanja, koja samo doprinosi tome da se agonija nasilja produžava, ostavljajući vrlo negativne posljedice po djecu.

Dalje, neophodno je da svi dokumenti, strategije i akcioni planovi koji se odnose na vršnjačko nasilje mnogo dublje uđu u pitanje uzroka vršnjačkog nasilja, odnosno pitanje zbog čega određena djeca postaju žrtve vršnjačkog nasilja. Šta je to što je kod njih neprihvatljivo drugoj djeci, i zbog čega? Smatramo da bi ova pitanja trebalo posmatrati u širem kontekstu različitosti i njihovog (ne)prihvatanja. Djeca moraju da nauče da prihvate činjenicu da nismo svi isti, i da to ne smije da predstavlja problem, već prednost. Na taj način će jedino naučiti da prihvate i prijatelje_ice koji pripadaju drugoj etničkoj zajednici, ili su sa invaliditetom, ili imaju drugačije rodno izražavanje ili shvatanje svoje seksualnosti.

Posebno kada je u pitanju rodno zasnovano nasilje, uključujući i nasilje nad LGBT djecom, potrebno je više edukativnih radionica za učenike_ce o tome šta su rodne uloge, rodne norme, i kako reagujemo na odstupanja od onoga što se smatra prihvatljivim rodnim izražavanjem. Također, potrebno je dodatno raditi sa školskim osobljem na ovim pitanjima, kako bi i oni postali svjesniji strukturnih nedostataka u obrazovnom sistemu kada su u pitanju rod i seksualnost, i kako se djeca obrazuju u ovom smislu.

Škola nije prostor koji možemo svesti samo na pitanje uspjeha i ocjena. Škola je također i prostor koji je ključan za našu socijalizaciju, za razvoj svih naših identiteta i osjećaja pripadanja. Djeca se u njoj moraju osjećati sigurno – na nama svima je odgovornost da škola zaista takva i bude.

PREPORUKE ZA JAČANJE PREVENCIJE I ZAŠTITE OD VRŠNJAČKOG NASILJA, SA POSEBNIM FOKUSOM NA RODNO ZASNOVANO NASILJE I NASILJE NAD LGBT UČENICIMA_AMA

Na osnovu razgovora sa brojnim akterima iz institucionalnog i nevladinog sektora, preporuke za jačanje mehanizama prevencije i zaštite od vršnjačkog nasilja uključuju sljedeće:

Razvoj edukativnih programa koji uključuju vršnjačku edukaciju i pitanje različitosti

Neophodno je da djeci koja se osjećaju isključenima, drugačijima od drugih, prije svega prilaze njihovi vršnjaci. Također, da bi se ovo desilo, neophodno je da djeca prihvate različitosti kao pozitivnu karakteristiku svoje okoline, a ne kao problem. Pri tome, svaki od ovih programa mora biti prilagođen djeci.

Kontinuiranost u organizovanju preventivnih aktivnosti

Jedna ili dvije radionice tokom godine na temu vršnjačkog nasilja apsolutno nisu dovoljne.

Jačanje saradnje sa roditeljima

Mnogobrojni sagovornici_e iz vladinog i nevladinog sektora ukazali su na nedostatak saradnje sa roditeljima, koji ili potpuno odbijaju saradnju ili svaki konflikt i svađu smatraju vršnjačkim nasiljem.

Uključiti rad sa djecom koja su posmatrači

Iako se brojne radionice fokusiraju na rad upravo sa ovom ciljnom grupom, potrebno je djecu ohrabriti da reaguju na drugačije načine (poput pomenute srednje škole u Tuzli). Zbog čega se boje da se uključe? Kako izgraditi povjerenje između njih i nastavnog osoblja? Da li su „krugovi prijatelja“ možda način da se ova djeca uključe u zaštitu od nasilja?

Podržati škole da slučajeve vršnjačkog nasilja ne rješavaju interno

Mnoge sagovornice_i su naglasili problem zataškavanja slučajeva nasilja, jer je školama stalo do toga da sačuvaju ugled. Iako je ovakvo ponašanje za osudu, treba imati u vidu da se pedagoške službe obično sastoje od jedne osobe, a da školu često pohađa i do hiljadu učenika. Također, u društvu koje škole tretira kao proizvod na tržištu, po principu „ukoliko nemate dovoljno učenika, zatvorićemo vas“, ugled često znači opstanak. U tom smislu, jača saradnja između nevladinog sektora i škola može imati pozitivne efekte na rješavanje slučajeva nasilja, i prevenciju novih.

Kada je u pitanju rodno zasnovano vršnjačko nasilje, i ono koje je usmjereno na LGBT učenike_ce, neophodno je:

- Uključiti seksualnu orijentaciju, rodno izražavanje i identitet kao zabranjeni osnov diskriminacije u obrazovnim aktima na svim nivoima u BiH;
- Ukloniti diskriminatorne, stereotipne podatke o LGBT osobama iz udžbenika. Dodatno, poboljšati edukaciju mladih o seksualnosti, van heteronormativnih shvatanja rodni uloga.
- Senzibilisati nastavni kadar, kao i pedagoške/psihološke službe u školama o ovom pitanju. Obezbijediti dodatnu literaturu.
- Pojačati vidljivost nevladinih organizacija koje rade sa LGBT zajednicom, kao i saradnju sa ministarstvima i drugim nadležnim institucijama u obrazovnom sistemu.
- Razraditi programe podrške LGBT učenicama i učenicima koji se nalaze u situaciji nasilja, ili su preživjele nasilje.
- Uvrstiti teme relevantne za LGBT osobe u okviru predmeta poput književnosti, psihologije, sociologije, biologije, filozofije, etike, demokratije i ljudskih prava.

LITERATURA

- Aleksandar Božić, Selma Mustaćević, Aida Vrabac Trnačević, Memnuna Zvizdić, Dragana Miljković, Enisa Raković, Jovanka Popović. „Prevencija rodno zasnovanog nasilja u školama - priručnik za nastavno i stručno osoblje osnovnih i srednjih škola“. In fondacija, Banja Luka, 2016.
- Damir Banović, Jasmina Čaušević, Slobodanka Dekić, Ryan Finn. „Život van zadatih normi: Transrodnost u Bosni i Hercegovini“, Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, 2015. Dostupno na: <http://soc.ba/zivot-van-zadatih-normi-transrodnost-u-bosni-i-hercegovini/>
- Fatima Bilčević, Jasmina Čaušević. „LGBTI teme u osnovnim školama? Analiza postojećeg sadržaja i prijedlozi za uvrštavanja tema o različitim rodnim i spolnim identitetima i seksualnoj orijentaciji u udžbenicima za osnovne škole Kantona Sarajevo“. Fondacija Cure, Sarajevo, 2017. Dostupno na: <http://fondacijacure.org/files/ANALIZA%20LGBTI%20teme%20u%20udzbenicima%20za%20osnovne%20skole.pdf>
- Global guidance on addressing school related gender based violence, UNESCO and UN Women, 2016.
- Melika Šahinović i Alma Jeftić. Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini - BASELINE STUDIJA. TPO Fondacija, Sarajevo, 2017.
- Nada Grahovac. „Poseban izvještaj Ombudsmana za djecu i Mreže mladih savjetnika o vršnjačkom nasilju“, Banja Luka, 2012.
- Nada Grahovac. „Vršnjačko nasilje u obrazovnom sistemu - Primjena Protokola o postupanju u slučajevima vršnjačkog nasilja među djecom i mladima u obrazovnom sistemu Republike Srpske“, Ombudsman za djecu Republike Srpske, Banja Luka, 2009.
- Elmedin Muratbegović, Srđan Vujović. „Ponašanje i navike djece na internetu: stavovi djece, roditelja i nastavnika informatike“. Save the Children, Sarajevo, 2016.
- Sanja Vlasisavljević, ur. „Nasilje nije moj izbor“. Centar za kulturu dijaloga, Sarajevo, 2015.
- Slobodanka Dekić. „Kao da sam u zoološkom vrtu: Nasilje nad LGBTI učenicima i učenicama u srednjim školama u BiH“. Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, 2017. <http://soc.ba/kao-da-sam-u-zooloskom-vrtu-nasilje-nad-lgbti-ucenicima-i-ucenicama-u-srednjim-skolama-u-bih/>
- Željka Kamenov, Aleksandra Huić, Margareta Jelić. „Manjinski

stres i mentalno zdravlje osoba homoseksualne i biseksualne orijentacije: pregled empirijskih provjera modela manjinskog stresa iz perspektive hrvatskog društva“. Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Zagrebu, Zagreb, 2016.

Dokumenti:

- Akcijski plan za djecu u BiH, 2015-2018 https://www.unicef.org/bih/ba/akcijski_plan_za_djecu-BH-web.pdf
- Informacija o stanju i pojavama vršnjačkog nasilja i nasilja među djecom u Bosni i Hercegovini, s prijedlogom mjera. Dostupno na: <https://www.google.ba/search?q=Informacija+o+stanju+i+pojavama+v%D0%B3%C5%A1nja+%C4%8Dkog+nasjlja+i+nasilja+me+du+djecom+in+Bosni+i+Hercegovini%2C+s+prijedlogom+mjera&oq=Informacija+o+stanju+i+pojavama+v%D0%B3%C5%A1nja+%C4%8Dkog+nasjlja+i+nasilja+me+du+djecom+in+Bosni+i+Hercegovini%2C+s+prijedlogom+mjera&aqs=chrome..69i57.1876j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8>
- Protokol o prevenciji vršnjačkog nasilja, Tuzlanski kanton: <http://www.juossjenjak.com.ba/index.php/11-novosti/67protokol.html>
- Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom: http://www.mhrr.gov.ba/ljudska_prava/djeca_bih/Smjernice%20za%20postupanje%20u%20slucaju%20nasilja%20nad%20djecom%20-%20HRV.pdf.
- Strategija za borbu protiv nasilja nad djecom u BiH: <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/LjudskaPrava/Strategija%20za%20borbu%20protiv%20nasilja%20nad%20djecom%20u%20BiH%20-%20BOS.pdf>
- Zakon o obrazovanju u Kantonu Sarajevo: https://mon.ks.gov.ba/sites/mon.ks.gov.ba/files/Zakon%20o%20osnovnom%2010_04.pdf

O SARAJEVSKOM OTVORENOM CENTRU

Sarajevski otvoreni centar (SOC) zagovara puno poštivanje ljudskih prava i društvenu inkluziju LGBTI osoba i žena. Sarajevski otvoreni centar je nezavisna, feministička organizacija civilnog društva koja teži osnažiti LGBTI (lezbejke, gej, biseksualne, trans* i interspolne) osobe i žene kroz jačanje zajednice i građenje aktivističkog pokreta. SOC također javno promovira ljudska prava LGBTI osoba i žena, te na državnom, europskom i međunarodnom nivou zagovara unapređivanje zakonodavstva i javnih politika u Bosni i Hercegovini.

Ovdje ćemo istaći samo neka postignuća koja se odnose na ravnopravnost LGBTI osoba. Pored psihosocijalnog i pravnog savjetovanja, nastavili smo da vodimo jedini LGBTI medij u državi – portal www.lgbti.ba. Organizovali_e smo treninge za policiju, tužilaštva i sudove, te smo intenzivno radili_e sa novinarima_kama i mladim pravnicima_ama, i drugim budućim profesionalcima. Tokom proteklih godina, nekoliko naših zakonodavnih i policy inicijativa ušlo je u vladinu ili parlamentarnu proceduru. Započeli_e smo rad i sa institucijama na lokalnom nivou, upravo tamo gdje je to najbitnije za LGBTI osobe. Naš zagovarački fokus smo usmjerili_e na zakonsku antidiskriminacijsku regulativu, kao i regulativu koja se tiče zaštite od nasilja nad LGBTI osobama, te namjeravamo da dalje nastavimo rad na pitanjima koja se tiču trans* osoba, istospolnih zajednica, društvene inkluzije, ali i pitanja položaja LGBTI osoba u obrazovanju, zdravstvu, radu i zapošljavanju. Tokom proteklih godina provodili smo i medijske kampanje koje su dosegle preko milion bh. građana_ki, a organizovali smo i LGBTI filmski festival – Merlinka.

Više o našem radu možete pronaći na www.soc.ba.

O AUTORICI

Slobodanka Dekić (1977), završila je studij etnologije i antropologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Magistrirala demokratiju i ljudska prava u Jugoistočnoj Evropi, na Univerzitetu u Sarajevu i Univerzitetu u Bolonji (program ERMA). Dugo godina bila aktivna u LGBT pokretu, posebno u Udruženju Q u BiH. Radi u Mediacentru Sarajevo.

E-mail: sbdekic@gmail.com.

Ova publikacija izlazi u okviru edicije Human Rights Papers, koju objavljuje Sarajevski otvoreni centar. U ediciji Human Rights Papers izlaze opšti ili tematski izvještaji, te relevantne publikacije o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini. Ovi izvještaji i publikacije su osnova za daljnje zagovaračke aktivnosti prema državi Bosni i Hercegovini, ali i međunarodnim tijelima.

Publikacije koje se tiču ljudskih prava LGBTI osoba, a koje su relevantne za ovu temu su sljedeće:

Slobodanka Dekić (autorica): Kao da sam u zoološkom vrtu: Nasilje nad LGBTI učenicima i učenicama u srednjim školama u BiH. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2017. Dostupno na: <http://soc.ba/kao-da-sam-u-zooloskom-vrtu-nasilje-nad-lgbti-ucenicima-i-ucenicama-u-srednjim-skolama-u-bih/>.

Amar Numanović (autor): Brojevi koji ravnopravnost znače 2. Analiza rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini u 2017. godini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2017. Dostupno na: <http://soc.ba/brojevi-koji-ravnopravnost-znace-2-analiza-rezultata-istrazivanja-problema-i-potreba-lgbti-osoba-u-bosni-i-hercegovini-u-2017-godini/>.

Jasmina Čaušević (autorica): Brojevi koji ravnopravnost znače. Analiza rezultata istraživanja potreba LGBT osoba u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2013. Dostupno na: <http://soc.ba/brojevi-koji-ravnopravnost-znace/>.

Ivana Dračo, Mladen Lakić, Zlatiborka Popov-Momčinović (autor_ice): Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini: Obrazovanje. Sarajevo: Fondacija Heinrich Boell – Ured za BiH/Fondacija CURE/Sarajevski otvoreni centar, 2013. Dostupno na: <http://soc.ba/prava-lgbt-osoba-u-bosni-i-hercegovini-obrazovanje/>.

Damir Banović (autor): Izvještaj o homofobiji, bifobiji i transfobiji u školama u BiH.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2013. Dostupno na: <http://soc.ba/izvjestaj-o-homofobiji-bifobiji-i-transfobiji-u-skolama-u-bih/>.

**SARAJEVSKI
OTVORENI
CENTAR**

**german
cooperation**

DEUTSCHE ZUSAMMENARBEIT